

Illyés Gyula:

Beatrice apródjai

A magzat kihordási ideje, a természet rendje által megszabottan — amint az köztudott — kilenc hónap. Lehetnek szakaszai a történelemnek, amikor zavaros magzatvizében minden vigyázó óvatosság nélkül úsztatja, kiket anya szült, hogy más emberként lökje őket a világba, kényeszerítő tolófájásaival. Ezek az emberek valójában ekkor születnek meg, valódi eredetük innen számítandó. Illyés Gyula kilenc hónapja (nagyjából ennyi az emlékirat jelenideje) az első világháborút követő magyarországi forradalmak időszaka. Tudjuk, természetesen, hogy az embercsira nem a levegőből telepszik meg az idő méhlepényén. Élete meghatározott az elődök által, miként genetikusok nélkül is tudtuk, bár általuk értjük, miről van tudomásunk. Illyés — mint minden valamirevaló író — a maga genetikus. Vizsgálatához sűrű élete biztosítja a műszerezettséget, alanyként pedig a lehető legkezelhetőbb kínálkozik: ifjúkori önmag. A *Beatrice apródjai* magasából visszatekintve pályájára, meglepő, hogy az életműből mekkora mennyiség esik a kettős eredetvizsgálatra, a családira és a Tanácsköztársaság tapasztalata nyomán megszülető ifjú személyiségre. Az alanyi eredményeket tudósi alapossággal Fodor Ilona igazolta *Szembesítés* című terjedelmes kötetben, amely Illyés szóban forgó műveit párhuzamosítja a Rácegrestartól Párizsig tartó életúttal és pályaszakasszal. Azt mondhatjuk tehát, alig találunk ebben a kötetben olyant, amit Illyés le ne írt volna már a *Kora tavaszban*, a *Puszták népében*, a *Levelek vidékre* című levélsorozatában és más munkáiban. Mégis új itt minden. Mert milyen más a táj a sáregresi rét bokoralacsonyságából és a simonornyai vagy ozorai várfalak magasából. Az emlékek szinte tavaszian zsenge frissességére, felszabadult levegővételére, kamaszos életmelegére, élményáradására Illyés ad magyarázatot: „Az ifjúkorból, mondják a lélektani legendák, két szenvedély marad feledhetetlen. Az első szerelemé; aztán az első közéleti lobogásé.”

Egy Petőfin nevelkedett ifjú ember elméjében mi más, mint az első szerelem és a forradalom azonos időben fellobbanó, kettős, mégis egymásba olvadó villanófénye exponálhat olyan élességű képet, mint amilyent a *Beatrice apródjaiban* kézbe vehetünk. De az emberélet össze szükséges hozzá, hogy az idő viszontagságai által megrongált felvételt, a negatív többszöri előhívásával (az emlékezet filmje így használandó), majd hol lágyabb,

hol keményebb másolása után hűségesre retusálhassuk. Kezünk nyoma nem a szépítés szándékáról árulkodik, hanem arról az igyekezetünkről, hogy a történelem karcolásai alatt is szeretnénk látni az eltűnt részleteket. Képünk, képeink szükségyszerűen zaklatott felületűek lesznek és egymás fölé-alá rétegzendők, mint az animációs filmek részmozzanatai a keverőasztalon. Az expozíciós fény drága ragyogása — az első szerelemé és a forradalomé — így is beborít mindent. Ebben a fényben játszódik az emlékirat jelenidejű eseményosora, a bukott Tanácsköztársaság üldözöttjeit szervezeten segítő illegális munkába bekapcsolódó alig tizenhat éves ifjú emberrel, aki társaival való ádáz vitáiban (miként az egész baloldal) most — az életveszély árnyékában — tudatosítja minnek is volt részese. Ezt a jelenidejűséget a mai Illyés elemzései emelik a történelmi általánosítás szintjére. Mintha kétvödrű láncsal hozná fölszínre a múlt kútjából a jelen szomszajaira az enyhet.

Enyhet vajon? A múltban járatost is fölzaklatja inkább. Fájdalmas kérdezése, kemény ítéletektől súlyos mondatai, olyan korfestést eredményeznek, amelyek a tudományos közlemények személytelenségénél nyugtalanítóbbak, még a rideg tények szigorúságánál nincs, sokszor nincs, ijesztőbb. Illyés Gyula ebben ugyanazt az etikát követi, mint az író és hivatásos forradalmár Sinkó Ervin, aki így írt: „Nincs az az igazság, melyet kimondani a magyar proletárdiktatúra érdekében megengedhetetlen volna.” (1935.)

Illyés nem először szól ennek az etikának a jegyében. A Tanácsköztársaság fél évszázados évfordulóján drámai erővel idézte föl a tiszai front összeomlásának, Budapest kiszolgáltatottságának napjait. Írása nem is annyira vitát, mint inkább korvizsgálatot eredményezett. Miként Mesterházi Lajos fogalmazott, föladta a leckét, majd ehhez Mesterházi még hozzáfűzte: „még nagyobb szerencsénket sejtethetjük, ha maga oldaná meg”. Mesterházi kissé túlméretezte az igényét, mert hiszen a választ sokaknak kell megadniuk; mindenekelőtt talán történészeinknek, akikre még a tényfeltárás nehéz munkája is vár, nemcsak az erővonalak hűséges kirajzolása.

Tegyük hozzá nyomban, hogy Mesterházi szavaival szinte egyidőben, majd a következő években, egészen napjainkig, alapvető történelmi munkák láttak napvilágot. Illyés Gyulát penzuma alól azonban ezek nem mentették föl. Ő is teljességre vállalkozik a maga eszközeivel, mint egy kormonográfia és a nemzettel összefonódott író azon felelősségével, amely úgy látatja 1919-ünket, mint egész Közép-Eu-

rópát napjainkig kihatóan meghatározó eseményt.

Ennek a teljességigénynek sorsa-szerencséje révén tehet eleget. Megadatott neki, hogy bejárja az idő és a tér tág terreit, valamint nem csupán futó pillantásban részeltette sorsa-szerencséje a társadalom épületének olyannyira elütő emeletein, hanem szinte mindegyiket megtapasztalhatta a maga tenyészetében, orrbavágó vagy kellemes, férfias vagy finom, büzhödő vagy természetesen magától értetődő kipárolgásaival együtt. Másképpen szólva: „vaskos mélyparaszti környezetéből” a nagy pesti proletárnegyedek, pezsgő életű munkásotthonok világán át a forradalomban jut el — a kamasz-zavarodottságból is kilábalva — a „világszemlélethez”, hogy később öntudattal bíró partnere lehet egy valóságos arisztokratának, aki forradalmár (Károlyi) és a szellem arisztokratájának (Babits), aki mesterévé lesz.

Átfogó élményei hatására a Tanácsköztársaság főbb kérdéseit elemezve sosem marad meg az 1919-es évnél. Az elemzéseket folytonosan kiegészíti a szépírói eszközökkel megidézett „boldog békeidők” kora, a családtörténet monarchiabeli éveinek gazdag rajzolata. Mintha ezeken a lapokon Babitstól venné a mintát, a színeket, Rippl-Rónait sem feledve. Nem véletlenül, hiszen nagyjából ugyanazon égalj neveltjei mindhárman. A Babitscsal való rokonság nem utánérzést, hanem vitát jelent. Az a benyomásunk, hogy állandó belső önfegyelmézést, nehogy rabul ejtse Babits *Halálfiainak* őszidéző, mustédségű hanyatláshangulata. Vagy a regény Imrusának meghosszabbítását látná a maga sorsában? Hiszen Babits is tervezte a folytatást! A vonzásé a stíusból adódik, a feltételezett vita pedig abból, hogy a kis Illés Gyula sokkal lentebből jut a lenyűgözően kavargó fővárosba, Balkán Párizsába (Babits), mint Imrus (Babits). Ő nem a középrétegek és az államgépezetbe beépült-leépült köznemesség felől látja a századvéget, hanem a kétkezi-ek felől. Közülük is különös figyelemmel a tehetségesekre, akik „vitték valamire”, akik a nekilődült hazai kapitalizmus csallóka, felemás ígéreteivel élni tudtak, legalább egy fokkal feljebb léptek abban a társadalmi hierarchiában, amelynek leglent — mai szemléletünknek legalább olyan elképesztő — árnyalatai voltak, mint legfent. A tehetetlenség csak az egyik kórisméje a kornak — olvassuk Illyés kései vitáját Babitscsal. Az ő látomása kamasz-országot idéz, amely életkora ellenére súlyos testi bajokban szenved. Kerिंगési zavarait érlemeszedés súlyosbítja, a fejre is kihatván: hol tunya, enervált, a jövőtlenség édességében, hol szenilis, em-

lékezetvesztő, hol fürge és gyorsléptű, de azért ebben is öregember módján, megmosolyogtatón. A mustszagú ősz álmosító békéjében mégis a jövő erjed. A föld népének szegénységében és a városi proletariátusban reménykeltő elevenség, élet-erő mutatkozik, eszmék sotelódnak a társadalom prését legjobban magukon érzők között. Nincs itt ózdkodás a várostól, vagy kárhóztatás. A város is és a falu is birodalom, amit az emlékekbéli gyermek a megismerés örömétől tágult pupillákkal fedez fel egy életre. Egyik szegénységből a másikba jut, mégis micsoda különbség, pedig a különönmű szegénység mélységei ugyanazon tengerárokban húzódnak. Mennyire jellemző Illyés anyjának szakítása a teljes familiával, s kiszakadása fiával együtt a tanyasi-falusi-kisvárosi rokoni körből, ahogy a kor új lehetőségeivel élnek! A feltörekvés milyen látszatlehetőségét szemlélhetjük az apa sorsában, aki ugyanazon kör által meghatározott maradt törekvései eredményessége után is, mint ha nem is kezdett volna semmit. Ezt a típust és fojtogató körülményeit talán csak Móricz ismerte ennyire, mert ő is belülről — apja sorsának értőjeként. No és Németh László, aki a maga nevelői hajlamai szerint a megtartó erőt is észrevette ezekben a családi viszonyokban és ideállá emelte. Az anya és fia előtt megnyíló „lehetőség” pedig nem a nagyvárosi lét látszatpolgárosodása, hanem a proletarializálódás, ami a fiút a háborúellenesség, majd a két forradalom tapasztalatai után végül az eszmei tisztázódás fennsíkjára vezet, az egyetlen lehetséges emberi jövő megpillantásához. Mert végül minden a forradalomba fut. A rokoni szálak ráérős fölfejtése is, a néplélektani megfigyelések tanyán, mezőn, bérkaszányákban is. És közben mire figyel az eszmélkedő lélek, ami a jövő (a ma) számára is hasznos lehet? A juhászösök öntudata benne érzékenységgé szelidül, ezért aztán egyén és közösség viszonyára elsősorban, mert hisz' ez az, amit eléje hoz az élet, kielezett pillanataiban a történelem. A meglazult, s tapasztalhatóan tovább lazuló rokoni kapcsolatok idején csak irigységgel lehet olvasni arról a családi tényezetről, amelyben Illyés felnőtt, s amelyben a közösséghez tartozás, ragaszkodás beidegzése nála kialakult. Aztán a jóízű bandázás (ennek jelentőségéről szociálpszichológusokat meghaladó súllyal csak Veres Péter írt így), amely a bérkaszányák világában is hasonlóképpen otthonias életteret biztosít számára, hogy a munkásotthonok mámorító légkörében, a diákközösség eszmeifaló mohóságában rálépjen a világszemlélethez vezető útra, egyben a politikai cselekvés útjára. Természetesen egyfajta etikai idealizmus jegyében, már-már vallásos hittel.

Tárgya volt-e már bárminő eszmetörténeti vizsgálódásnak az a meghökkentő jelenség, hogy 1919-ben Kierkegaard és Dosztojevszkij igéi hivatásos forradalmárok szájából a proletárforradalom eszméiként hangzottak el, illetve a felmerülő új típusú konfliktusokban bennük kerestek kapaszkodót. Kierkegaard és Dosz-

tojevszkij a forradalomban? Elképzelhetetlennek tűnik! Pedig valóság volt — többek, sokszor egészen különböző álláspontú tanúk egybehangzó állítása szerint. Irodalmár széplelkek számára öngazolás és az irodalom felmagasztosítása is kiépíthető ebből. Valójában van ebben megmosolyognivaló is, már-már komikum. Töröltessék le az utókor fölényes mosolya — ezt kell mondanunk —, ha mindez a forradalom tisztaságát óvta! Fölényünket azonban sajnálatunk még csirájában elfojtja. Mert annyira képtelen ez a helyzet (de valóság volt), mintha a Klim Szamgin befejezetlenül maradt hömpölygő regényfolyamának kéziratlapjait avatatlan kezek Gorkij íróasztalán összecserélték volna, s az 1917-es viharos napokban úgy találkoznánk az orosz radikalizmus századforduló körüli éveinek illúzióival, mint a leghaladóbb eszmei maggal. Magyarán: a társadalomismeret hiánya (amiről Illyés nyomatékkal beszél) és a forradalmi ideológia tisztázatlansága ütköznek ki ebben. Szabó Ervin magvetése és a Kun Béláék által hazahozott bolsevik elmélet (ők is szükén voltak ennek) és gyakorlat nem szökkenhetett szárba. Arra azért szükséges emlékeztetnünk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság is igazolta Lenin történelmi jelentőségű szavait a nagy orosz írókról, hiszen a korabeli intelligenciának — szerte Európában — biztosították a szükséges affinitást az októberi forradalomhoz és megteremtették azt a morális bázist, amely a forradalmi hullám levonulása után is segített a talponmaradásban, a hűségben.

A kötet legérdekfeszítőbb részei éppen ezek, ahol az eszmék kavalkádja vonul fel előttünk. A ma gyakorlata sohasem felejtetheti a proletárforradalmak emberi, morális ígéreteit. A politikai kulisszatitkok, a diplomáciai irattárak páncéltermeiből kiszivárgó adatok, a meghatározó szociális intézkedések, a máig dicső haditettek tizenkilence mellett figyelniük kellene erre a másikra is: az eszméktől mámorosra, a hittől eufóriásra. Nos, az eszmeiségnek ez az akkori mindennapi jelenléte az, amivel alig foglalkozunk, egy olyan korban, amikor a mindennapi gondolkodásban is sűrűsödnek az ideológiai elemek.

A bukás okain és következményein való tépelődés nyilván tartalmaz vitatható elemeket, de egészében nem tagadható meg tőle sem a felelősség, sem pedig a tisztaság. Proletárforradalom és nemzet, forradalomtól vemhes nemzet és nemzetköziség viszonyát torzításmentesen látni — Ady óta — csak a félmúltban kezdtük újra. Ebben Illyés Gyulának elvitathatatlan érdemei vannak. Az a megjegyzés kívánkozik ide, hogy a bukás okainak elemzésében, az ország kiszolgáltatottságának tragikus tablóját nézve lehetetlen nem észrevennünk a 48-as eszmékkal mintegy családi útravalóul feltarisnyált Illyést, a közgondolkodót és drámaíró. Felvetődik a kérdés, hogy 48-hoz kapcsolódó drámái, de akár a Dózsa-dráma is nem ebből a megrendítő és kitörölhetetlen emlékű ösz-

szeomlásból veszi-e tapasztalati anyagát? Az alkotás végpontig aligha elemezhető vegyületéből ez szinte kideríthetetlen. De ím itt e könyv, s ezáltal Illyés negyvennyolcasságát ezerkilencszáztizenkilencből véljük magyarázhatónak. Illyés Gyula mindig a forradalomé volt — a ráütött megtévesztő pecsétek alatt is.

Hogy emlékiratot olvastunk-e vagy regényt? Ugyanazt mint a pályatárs és barát Déry Tibor *Ítélet nincs* című kötete esetében. Azaz nem tudjuk, mit is valójában. Ámbár regényt nem, ezt a szerző is tagadja. Nem műfaji kérdések foglalkoztatnak bennünket, de sajnálatunknak mégis hangot kell adnunk: kár, hogy a *Kora tavasz* nem valósult meg egy kései nagyregényváltozata. Feltehetőleg már nem fogja senki megírni annyira belülről, ahogy Illyés ismeri a kort. Illyés így is elvégezte a penzumát. A Babitsot idéző Illyés jut eszünkbe: ami szép, az nehéz. Mintha Illyésnek ebből egy másik parancs következne: neheztől csak szépen.

Ekként, ily módon szólt. (*Szépirodalmi, 1979.*)

Laczkó Pál

Nagy László:

Adok nektek aranyvesszőt

A néhány évvel ezelőtt megjelent verseskötet sorai jutnak eszembe, amikor átlapozom a mostani prózagyjteményt, különösen, amíg a könyv elején levő fényképeket szemlélem. „Versben bújosó haramia vagy / kesztyűdet, ötujujú liliomodat / kidobod a szimatoló ebek elé / valatják, szívärog belöle a vér” — írta egyik versében, s én a sorok íróját keresem a fotókon. A költőt profilból mutató portrén, az ötvenes évek eleji pillanatfelvételen (amelyen barátaival repülőgépen ül), ám a játékgép oldalán nem olvashatom pontosan az optimista feliratot. Keresem az iszkázi rét magas gypsöznyegében, s a másik képen, amelyen költőtársával, barátjával, Csoóri Sándorral egy iskolában dedikálta műveit.

Egyik képen sem látom a fenti sorokat író Nagy Lászlót — de képet sem nézhetek úgy, hogy ne látnám a „fényes szelők” (egyik írásában éppen ő figyelmeztetett a helyes szóhasználatra) lelkesedésén és tiszta hitén, az ötvenes évek elejének, közepének megcsalattatásain túljutott, mai társadalmunk legfontosabb kérdéseire választ kereső költőt is. Amit pesszimizmusnak vélhetnénk nála, az is éppen a valóság tárgyilagos megítélése,